

Mindent összevetve megállapíthatjuk, hogy Galeotto személye és munkája kapcsolatot teremtett az európai facétia és a hazai hagyomány között; hogy az irodalom alatti kultúra rétegéből számos anekdotái elemet emelt fel irodalmi szintre, hogy ugyanakkor irodalmi eszközökkel megindította Mátyás király ellegendásítási folyamatát, és hogy munkája nagymértékben hozzájárult az orális diffúzió kiteljesedéséhez, Mátyás alakjának hagyományba vésődéséhez. Horváth János írja: „Mátyás olaszai olaszok maradtak, de említett magyar, sőt nemzeti érdekű műveikkel a magyar történetirodalomnak lettek munkásai s végrehajtották — különösen Bonfini — annak korszerű átalakítását.” Tegyük hozzá, hogy Galeotto Marzio a maga módján, a maga műfajában nem sokkal maradt el e nemes cél valórváltásában.²⁸

Gyenis Vilmos

Rác Pál kéziratos versgyűjteménye és Kenézy Pál olvasónaplója a reformkorból (Adalékok a református papság olvasási kultúrájához)

Gyulai Pál, a protestáns irodalomtörténész Vörösmarty-monográfiájában a következő elismerő szavakat írja a katolikus papság XIX. század eleji irodalompartoló tevékenységéről: „Megható jelenet, hogy mily nevezetes szerepet játszott a magyar katolikus alsóbb papság nemzeti irodalmunk újjászületése korszakában, sokkal nevezetesebbet, mint a protestáns.”¹ Az alsóbb papság kisebb része valóban már a XVIII. század vége felé érdeklődni kezd a felvilágosodás eszméi iránt, sőt számosan akadnak köztük szabadkőművesek, szabadgondolkodók is. Anyos Pál, Dayka Gábor vagy Versegly Ferenc pl. felvilágosult szellemiségű irodalmi tevékenységük miatt feletteseikkel is szembekerülnek, s a korabeli olvasóközönség körében is szép számmal találhatók hasonló gondolkodású katolikus papok és kispapok, akik elsősorban a II. József rendelkezése nyomán keletkezett ún. generális szemináriumok irodalmi és nyelvművelő társágaiban nevelkednek.

A katolikus papság műveltebb része jelentékeny szerepet tölt be a XIX. század elejének és a reformkornak irodalmi életében is: neves írók kerülnek ki közülük (pl. Guzmics Izidor, Horváth Endre, Czuczor Gergely stb.), de még inkább mint közönség-szervezők, könyvvásárlók, előfizetőséggyűjtők és olvasók veszik ki részüket az irodalom támogatásából. Nem egy előfizetési jegyzéken találkozzunk pl. Czuczor Gergely, Dréta Antal, Guzmics Izidor, Oszterhuber Ferenc (Deák Ferenc rokona), Ruszek József vagy a főpapok közül báró Barkóczy László és báró Szepesy Ignác nevével.² Kisfaludy *Aurórájának*, Pázmándi Horváth Endre *Árpád* című eposzának és Vörösmarty *Zalánjának* legtöbb előfizetője dunántúli katolikus pap, de a kálvinista Kazinczy 46 dunántúli előfizetője közül is 31, és ugyancsak sokan fizetnek elő közülük Kőlcsey munkáira.³

A protestáns papság műveltsége és olvasmányainak jellege lényegesen eltér a katolikusétól mind a felvilágosodás idején, mind a reformkornak. Műveltségük alapja a XVIII. század második felében egyrészt az az ismeretanyag, amelyre a külföldet járt teológusok elsősorban Németország, Németalföld és Svájc híres egyetemein szert tettek, másrészt — a külföldre el nem jutottak esetében (s ez a nagyobb rész) — az itthoni protestáns kollégiumokban megszerzett tudományos és irodalmi ismeretek. A külföldi egyetemek protestáns hallgatói alapos filozófiai, természettudományos és irodalmi képzésben részesülnek, megismerkednek a felvilágosodás alkotásaival és eszmevilágával is, korszerű műveltség birtokában térnek haza, magukkal hozva számos, a nyugat-európai tudományosság eredményeit tartalmazó könyvet itthoni kollégiumuk könyvtára számára. Akik külföldi tanulmányaik után valamelyik kollégium tanárai lesznek, oktatási tevékenységük révén és a kollégiumi könyvtár segítségével tovább képezik magukat, korszerű tudományos szinten maradnak, bár a felvilágosodáskori új magyar irodalommal szembeni magatartásukat egyfajta fenntartás, sőt ellenérzés jellemzi, elsősorban Debrecenben és Sárospatakon. A tisztántúli ortológizmussal szemben a dunántúli és erdélyi kollégiumokban élénkebb az érdeklődés és nagyobb a fogékonyság mind a modern külföldi, mind a magyar irodalom iránt. Akik külföldről hazatérve vidéki, falusi lelkészek lesznek, kedvezőtlenebb anyagi helyzetbe és elmaradott társadalmi körülmények közé kerülnek. Művelődési lehetőségeik korlátozottak, könyvekhez általában nehezen jutnak, a kölcsönkért kiadványokból vagy kéziratos kötetekből másolják ki maguknak az őket érdeklő részeket, verseket.

²⁸ HORVÁTH János: Az irodalmi műveltség megoszlása... i. m. 164.

¹ GYULAI Pál: Vörösmarty életrajza. Bp. 1924. 30.

² BISZTRAY Gyula: A prenumeráció. Magyar Századok. Bp. 1948. 190—191.

³ L. FARKAS Gyula: A magyar romantika. Bp. 1930. 115—116.

Amíg a külföldet járt protestáns papság műveltsége és olvasottsága a XVIII. század végén és a XIX. század elején a korabeli értelmiségi rétegekéhez volt hasonló, addig a papság azon nagyobb részéből, amely nem tanult külföldi egyetemeken, a vidéki birtokos nemesekéhez állt közelebb. A kollégiumi diákköltészet, diákirodalom — amely egyrészt a poétikai osztály kötelező feladványai nyomán valamely megadott tárgyról tanári ellenőrzés mellett keletkezett, másrészt a diákok lakószobáiban és titkos összejövetelein tanári felügyelet nélkül mint felvilágosult, ellenzéki vagy népies szellemű, diákosan pajzán, esetleg irodalomalattian szabadszájú és közönséges szórakoztató irodalom jött létre — volt a vidéki protestáns papság és a környezetükben élő nemesi és polgári réteg irodalmi műveltségének közös alapja. A kollégiumi diákok egy része tanulmányait befejezve is tovább művelte ezt az alkalmi költészetet, s közülük olyan verselők is kikerültek (pl. Mátyási József, Poóts András, Lácza József, Kováts József stb.), akiknek művei nyomtatásban is napvilágot láttak, bár e költészet elsősorban kéziratban terjedt. E kéziratos gyűjtemények összeírói és olvasói főként diákok, illetve a kollégiumok volt növendékei, akiknek a száma meglehetősen magas, hiszen a XIX. század elején csak Debrecenben kb. 1700 diákja volt a kollégiumnak. 1770 tájától az 1830-as évek közepéig tart az ilyen gyűjtemények másolatásának virágkora, és a versfűzerek divatja a diákoktól átterjed a városi iparosság és a parasztság egy kisebb részére is.⁴ Arany János, aki mint debreceni diák jól ismerte, így jellemzi e költészetet: „Közvetlen Csokonai előtt, alatt és után verselők hosszú sorát halljuk zsi-bongani, mely az akkor előtérben álló iskolák egyikéhez sem szegődve, sőt úgy látszik tudomást sem véve róluk, haladt a népszerű köznapiság széles, poros országútján.” A diákköltő az iskola után is folytatta költői tevékenységét, „leírásai, elmélkedései, trefái, köszöntői még egyre biztosították számára a tapsot... Ekképp rajzolt fel nálunk egy verselő csoport, mely a művészet legkisebb öntudata nélkül mesterkedik vala, melyet irodalomtörténelmünk népiesnek mond, de amelyre inkább népszerű nevezet illik. Mert se tudva s készakarva, se ösztönszerűleg nem járt az úton, mely a szó elfogadott jelentése szerint a „népiese” alatt értődik...”⁵

A színvonalasabb irodalom iránt érdeklődő protestáns papság és műveltebb középosztálybeli olvasók kéziratos gyűjteményeibe a „népszerű” alkalmi költészet darabjai mellett bekerülnek a nevesebb korabeli és a korban népszerű költők alkotásai is. Csokonai mellett (akinek hatása az alkalmi költemények jó részén is kimutatható) pl. Fazekas Mihály, Földi János, Gyöngyösi István, Dugonics András, Pálóczi Horváth Ádám, Révai Miklós, Anyos Pál, Szentjóni Szabó László, Péczeli József vagy Bacsányi János nevével is sűrűn találkozhatunk, de olvashatjuk e gyűjteményekben a kuruc költészet némely darabjait, politikai és vallási tárgyú paszkvillokat, sőt eredeti népdalokat is. Így alakul ki a Tiszántúlon egy a népiesség iránt érzékenyebb közönségréteg, amelynek az átlaga megreked ugyan az alkalmi költészet népszerű színvonalán, de igényesebb része a század elején Csokonai és Fazekas, az 1840-es években pedig Petőfi és Arany olvasója.⁶

Két eddig ismeretlen és publikálatlan kéziratot kötet tanúskodik a hazai kollégiumokban, majd külföldön tanult, művelt református papok sokoldalú és eleven irodalmi érdeklődéséről a reformkorban. Az egyik Rácz Pál református lelkész *Költészeti Gyűjtemény. A Hon Jelesebb Költőinek Elneműveiből* című versantológiája, amelyet tulajdonosa az 1840-es évek elején irt össze;⁷ a másik műfaját tekintve olvasónapló, azaz címlapja szerint: *Magyar olvasmányi kivonat 1837—1844, jegyezte Kenézy Lajos. Füzes-Gyarmaton 1844.*⁸

Rácz Pál „költészeti gyűjteménye” 98 verset (illetőleg hosszabb elbeszélő költemények eseté-

⁴ O. NAGY Gábor: Református kollégiumi diákirodalom a felvilágosodás korában. Debrecen 1941. 209.

⁵ ARANY János: Irányok. A J. prózai dolgozatai. Bp. 1893. 91—92.

⁶ A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565—1840). Összeáll. STOLL Béla. Bp. 1963. 537 l.; és BÀN Imre — JULOV VIKTOR: Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában. Bp. 1964. 283 l.

⁷ Rácz Pál a Komárom megyei Csuzán és a Baranya megyei Kopácson volt református lelkész. Tanulmányait a debreceni református kollégiumban végezte, majd külföldi egyetemen is tanult. Az 1830-as években előfizetett a Tudományos Gyűjteményre, neve szerepel az előfizetők névjegyzékében. Kéziratos versgyűjteménye Tálasi István professzornak, a budapesti egyetem tárgyi néprajzi tanszéke vezetőjének — akinek Rácz Pál széppapja — tulajdonában van. Ő bocsátotta rendelkezésemre és tőle kaptam a Rácz Pálra vonatkozó személyi adatokat is. Szíves segítségét e helyt is hálásan köszönöm.

⁸ Kenézy Lajos Kenézy Pál hajdúbűbűszörményi ref. lelkész és tanító fia volt. A debreceni kollégiumban teológiai és jogi tanulmányokat végzett, majd ugyanitt az alsóbb osztályokban francia és angol nyelvet tanított. Előbb Füzesgyarmaton, majd 1848-ban Gyulán lett református lelkész. A szabadságharcban honvédeként harcolt, 1849-ben Gyulán nemzetőrkapitány és tábori pap. A gondozására bízott honvédektől tízfuszot kapott s abban halt meg 1849-ben. Versei és prózai írásai jelentek meg az 1840-es évek divatlapjaiban (a Pesti Divatlapban és az Életképekben 1844-ben), majd önálló verseskötete (Kenézy Lajos versei. Debrecen 1846) és francia nyelvű könyve is (Ahn Ferenc gyakorlati francia nyelvtana. Pest 1847 — A munkát a magyar nyelvhez alkalmazta s kibővítette példákkal és szótárral). — L. SZINNYEI József: Magyar frók élete és munkái. XIV. Bp. 1899. 23—24. hasáb. — Kenézy Lajos olvasónaplója — a címlapon található bélyegző szerint — „A Békésvármegyei Közművelődési Egyesület Könyvtára. Gyula” tulajdonosa volt, jelenleg a Békéscsabai Megyei Könyvtár őrzi. Kiss Jenő hívta fel rá a figyelmemet.

ben versrésztletet) tartalmazó modern antológia.⁹ A 98 költemény — néhány kivétellel, amelyek a XVIII. század végéről valók — XIX. századi költői alkotás 35 szerzőtől; többségük a századelő és a reformkor kiemelkedő és ismert költőinek verse. Vörösmarty Mihálytól pl. 18, Berzsenyi Dánieltől 13, Kisfaludy Károlytól 9, Kölcseytől 8, Bajza Józseftől 6, Czuczor Gergelytől és Kis Jánostól 3—3, Kisfaludy Sándortól 2, Erdélyi Jánostól, Garay Jánostól és Vitkovics Mihálytól 1—1 vers kapott helyet Rácz Pál könyvecskéjében. A többi költő is a kor ismert és népszerű versszerzője volt, legtöbbször az irodalomtörténet ma is számon tartja (pl. Guzmics Izidort, Kunoss Endrét, Nagy Imrét, Pap Endrét, Riskó Ignácot, Sujánszky Antalt, Szelestey Lászlót, Székács Józsefet, Szenvey Józsefet vagy Szilágyi Istvánt). A versgyűjteményből a „népszerű” alkalmi költészet darabjai teljesen kimaradtak.

Rácz Pál nagyrészt más, az övéhez hasonló kéziratos gyűjteményekből írta össze a maga verseskötetét. A szövegeket kritikai kiadásokkal, ill. korabeli kiadásokkal összevetve számos olyan kisebb szövegeltérésre, variánusra, szövegromlásra akadunk ugyanis, amelyeket csak többszörös átmásolás eredményezhetett. Hogy a reformkori folyóiratokat is forgatta és olvasta, arról — azon túl, hogy előfizetője volt a Tudományos Gyűjteménynek — egy e kötetben található saját feljegyzése is tanúskodik; a gyűjtemény 2. csomójának 31. lapján *Büvölgyi Örök bú* című versének címe után megjegyezte, hogy a „Homnűvészt”-ből, tehát a *Regélő* című divatlap melléklapjából másolta ki.¹⁰ De más olyan versek is, amelyek a gyűjtemény összeírásáig nem jelentek meg önálló kötetben, származhatnak reformkori lapokból. A Kisfaludy Társaság pályázatán jutalmat nyert két ballada, Ajtai Gyula *Géza* és Pap Endre *Béla* című balladája pl. 1841-ben a Kisfaludy Társaság Évlapjai I. kötetében látott napvilágot s minden valószínűség szerint innen került Rácz Pál verseskötetébe.¹¹

A művelt és a reformkori magyar irodalom iránt komolyan érdeklődő református lelkész gyűjteménye a XIX. század első négy évtizedének számos kiemelkedő magyar költészeti alkotását tartalmazza. Az olyan nagy klasszikus költemények mellett, mint Kölcsey *Himnusa* vagy Vörösmarty *Szózata*, szerepel benne — többek között — Kölcseytől a *Huszt*, a *Rákos*, a *Zsarnok*, Vörösmartytól a *Salamon*, a *Kisfaludy Károly emlékezete*, a *Pest*, a *Tanács*, a *Virág hamvai*, a *hontalan*, Berzsenyitől a *magyarokhoz*, a *Wesselényi hamvai*, Kisfaludy Károlytól a *Mohács* és a *Visegrad*, Czuczortól a *Hunyadi*, Garay Jánostól a *Hunyadi László*, Bajzától az *Apotheosis* és a *rabköltő* stb. stb.; a XIX. századi hazafias költészet jeles termékei: a régi dicsőséget idéző versek mellett a korcs jelent, a nemesi tessedés és a külső elnyomást ostorozó és a nemzet jövőjébe vetett bizalmat kifejező és a megújulás érdekében harca, munkára buzdító alkotások egyaránt. A liberális nemesi reformtörekvésekkel eszmeileg rokonszenvező Rácz Pál érdeklődéssel fordult az általános emberi problémákat, társadalmi és erkölcsi kérdéseket tartalmazó költemények, a tájleíró versek s a helyzet- és jellemképszerű költemények felé is, ahogy erről gyűjteménye számos darabja tanúskodik (pl. Berzsenyi: *Élet-philosophia*, *A közelítő tél*, *Búcsúzás Kemenesaljától*, *Fohászokodás*, Kisfaludy Károly: *Hűség*, *A bánkodó férj*, *Karácsonj*, Kis János: *A béke*, Guzmics: *Barátság*, Szelestey László: *Az élet* stb.). Érdeklődése és szellemi magartatása rokon a műveltebb és a reformkori társadalmi és művelődési problémák iránt fogékony és a haladás ügyéhez vonzó vidéki birtokos nemesekével.

Kenézy Lajos kötete jellegét és műfaját tekintve Rácz Pál verseskötetétől erősen eltérő s annál is sokrétűbb és gazdagabb anyagot felölelő olvassmánylapló, pontosabban olvassmányi kivonatokat tartalmazó és számos esetben a tulajdonosnak az olvasott művekről alkotott véleményét is megfogalmazó kéziratos jegyzőkönyv.¹² Maga Kenézy Lajos így körvonalazza kötete jellegét a 237. lapon: „E 112 darab könyv virágát, jelesb mondatait magába foglaló könyv egyszerű rövid bírálatot, vagy is egyszerű véleményt nyújt az elolvasott könyvek beltartalmának becse fölött a 72-dik olvasott könyvtől fogva.”

⁹ A gyűjtemény kis 8-rét alakú, zöldes-szürke színű, keménypapírkötésű könyvecske. Jelenlegi terjedelme 200 lap; folyamatos lapszámozása nincsen. Őt utólag összefűzött részből, „ívfűzetből” áll, ezek terjedelme egyenként 40—40 lap. E részeket, amelyeket „csomóknak” nevez, számozza újrakezdve Rácz Pál. Eredetileg 40 lappal terjedelmesebb volt; mai állapotában egy rész hiányzik belőle, a 4. után ugyanis a 6. „csomó” következik. E kettő között a fonalfűzés laza és szakadt, ami mutatja, hogy az 5. „csomót” utólag távolították el a kötetből. Minden „csomó” végén „mutatótábla”, azaz tartalomjegyzék van: a vers címe, szerzője és a vers kezdetének lapszáma szerepel ebben.

¹⁰ A 2. csomó címlapján az 1843-as évszám olvasható. Nem bizonyos, hogy Rácz Pál a teljes gyűjteményt egyetlen évben írta, de ennek alapján feltételezzük, hogy az 1840-es évek elején. 1843 után keletkezett vers nincsen a kötetben.

¹¹ „Büvölgyi” nyilvánvalóan álnév, de sem Gulyás Pál írói álnévlexikonában, sem más forrásban nem szerepel, így kiletét nem sikerült megállapítanom. (Más költők is előfordulnak álnévükön a kötetben, pl. Kunoss Endre „Büstávi”) álnéven az 1. csomó 14—15. lapján Csák című versével.)

¹² L. a 3. csomó 7—12., ill. a 6. csomó 31—36. lapján.

¹³ A 20 × 13 cm nagyságú kötetet utólag kötötték be (vagy esetleg kötötték át) zöld félvászonba, s ennek során erősen körülvágták, egyik-másik helyen 1—1 sor lemaradt a lapok alján. Folyamatos lapszámozása van 1-től 237-ig, az 1—234. lap tartalmazza a 112 elolvasott kötet kivonatait és Kenézy Lajos „bírálatát”, utána ugyanis csak a tulajdonos kézírásával betűrendes tartalomjegyzék következik, majd „tudnivaló” a könyvecske műfajáról és az olvasott művek műfaj és tárgy szerinti csoportosítása (kezdetleges tárgymutató) s végül Kenézy 1847-ből származó megjegyzései ifjúkori olvassmányai jellegéről.

A 112 „darab könyv” összesen 80 mű 112 kötetét jelenti, önálló írói művek, gyűjteményes munkák, folyóiratok és almanachok köteteit. Számottevő mennyiségű könyvet olvasott el, illetve jegyzetelt ki tehát Kenézy Lajos 1839 és 1843 között, rövid öt esztendő alatt.¹³ A francia és angol nyelvet kiválon ismerő református lelkész a magyar irodalom és tudomány eredményei iránt érdeklődött elsősorban, olvasmányai kizárólag magyar nyelvű munkák; túlnyomó többségük magyar szerző alkotása (100 kötet), csak csekély töredékük (mindössze 12 kötet) az idegen nyelvből magyarra fordított mű. Érdeklődése nemcsak kifejezetten nemzeti jellegű az 1840-es évek elejének függetlenségi és önállósági törekvései idején, hanem ugyanakkor modern, korszerű is, a legfrissebb irodalmi, politikai és tudományos könyvtermést kíséri figyelemmel és olvassa. Az olvasmánynaplójában szereplő 112 kötetnek majdnem a fele, 53 kötet az 1840-es évek elején (1841 és 1843 közt) jelent meg, az 1831–1840 közti évtizedre 37, az 1821–1830 és az 1811–1820 köztire 6–6 s a korábbi időszakra mindössze 10 mű megjelenése esik (1800 előttre csupán egy könyvé).

Kenézy olvasmányai műfaji tekintetben változatos képet mutatnak, bár a szépirodalmi alkotások aránya messze meghaladja a tudományos, ismeretterjesztő és egyéb művekét. A nagyszámú szépírói munka többsége regény; kedvelt olvasmánya volt tehát a reformkornak e népszerű polgári műfaja. Olvasónaplója végén „Tudnivaló” címszó alatt maga közöl műfaji, csoportosítási olvasmányairól: „Van e könyvben 47 Regény — 5 Színmű — 6 Vers — 9 Emlérvény, Almanach — 2 földirat — 2 utazás — 13 politikai könyv — 2 história — 26 vegyes” — írja a 237. lapon. A „vegyes”-nek nevezett csoportba a filozófiai, a vallási, az egészségügyi és az iskolai könyveket sorolta.

A regények csoportjából is kiemelkednek a magyar történeti regény megteremtőjének s egyben a kor legnépszerűbb magyar regényírójának, Jósika Miklósnak a művei. Hét regénye (17 kötetben) szerepel Kenézy olvasmányai közt: az *Élet és tündérhon*, *Az utolsó Báthori*, a *Zólyomi*, a *könnyelműek*, az *Abafi*, *A csehok Magyarországon és a Zrínyi a költő*. Fáy Andrásnak — meséin kívül — olvasta a főművét, a *Béltely-házát* (2 kötetben), Eötvös Józseftől *A Karthauzi* (2 kötetben), Petrichevich Horváth Lázárnak *Az elbűjdosott* c. regényét (2 kötetben), Csery Péter „hadi nemzeti regényét”, a *Gróf Zrínyi Miklós, vagy Sziget várának szerencsétlen ostromlását és Bessenyeitől a Tariménes utazása* c. államregényt, amelynek kéziratot másolatához jutott hozzá.¹⁴ A külföldi neves regényírók közül egyedül Balzacnak a *Külföldi Regénytár* c. sorozat 1–2. köteteként megjelent *Grandet Eugenia* c. műve fordul elő a kötetben. Mellette legfeljebb Henriette von Paalzov német írónő *Sainte Roche* című, a korban népszerű regénye említhető még mint érdemesebb alkotás (ez szintén a *Külföldi Regénytárban* jelent meg 4 kötetben), a többi néhány, főként németből fordított és „az érzékeny szíveknek kedvéért” írott érzelmes és kalandos románszerű mű.

A reformkori magyar drámairodalom jelentékenyebb alkotásai közül Szigligeti eredeti színműveinek 1839-i kiadásában az író három történeti tárgyú, de német- és zsnarokszággal ellenszenvű tendenciák révén időszerű tartalmú színművét: a *Pókaiakat*, a *Vazult* és az *Abát* olvasta Kenézy. Megismerte Tóth Lőrinc *Átok* című drámai költeményét és Nagy Ignácnak a választásai visszavetéseket s általában a megyei és feudális viszonyokat bíráló politikai vígjátékát, a *Tisztújítást* is. Kisfaludy Károly művei kedvenc olvasmányai közé tartoztak, a *Nemzeti Könyvtár* című sorozatban megjelent minden munkájából készített kivonatokat, drámáiból, prózai munkáiból és verseiből egyaránt. Ugyancsak elolvasta Csokonai Lilláját, ódát, alkalmatosságra írt verseit és Kleist-fordítását (*A tavaszt*), továbbá Berzsenyi Dániel munkáinak 1842-i és Kőlcsey verseinek 1832-i kiadását, Vörösmarty *Vérnászát* és Vajda Péter *Dalhon* c. munkája 1. füzetét.

¹³ Kenézy olvasónaplójának utólag s nem sajátkezűleg, hanem idegen kéz írásával készített címlapja mint időhatárokat az 1837. és 1844. évet tartalmazza: „Magyar olvasmányi kivonat 1837–1844, jegyezte Kenézy Lajos. Füzes-Gyarmaton 1844.” Az 1837. év, mint kezdő-évszám a kötet 1. lapján is szerepel, Kenézy kézírásával. A kötet utolsó, 237. lapján, a tartalomjegyzék után viszont — s ugyancsak Kenézy saját írásával — a következő olvasható: „1839. Vége. (1843.)” Ebből értelemszerűen az következnék, hogy a kivonatokat jegyezgetését 1839-ben kezdte el és 1843-ban befejezte. Lehetőséges persze, hogy Kenézy már 1837-ben tervezte olvasónaplóját vezetését, s az e célra elkészített füzet legelőjére beírta az 1837-es évszámot, de olvasmányai kivonatolását pontosan csak 1839-ben kezdte el. Az 1843-as záróévszám is elfogadhatónak látszik, hiszen a tulajdonosnak pontosan tudnia kellett róla, hogy munkáját mikor fejezte be. Látszólag ellentmond azonban az 1843-as befejezésnek egyetlen adat, s nyilván ennek alapján tette a záródátumot 1844-re a címlap készítője is. Szerepel Kenézy olvasmányai között, a 199–202. lapon Hetényi János „A lélektudományok nevelési fontosságáról” című akadémiai pályadíjat nyert műve, amely 1844-ben jelent meg Pesten, a tudós társaság kiadásában, a *Philosophiai pályamunkák* c. sorozat II. köteteként. (L. PETRIK Géza: Magyarország bibliográfiája 1712–1860. III. köt. 29.) Kenézy azonban Hetényinek, akit mint református lelkészt ismert, e munkáját még kéziratban olvasta, azután, hogy az akadémiai pályadíjat elnyerte vele, de még megjelenése előtt. A 199. lapon nem is a mű címe, csak tárgya szerepel („Hetényi 100 aranyat nyert tanítási rendszert tárgyozó munkája”), s nem a megjelent könyvnek, hanem a kéziratnak a keltezésé („Kecskemét 1843”). (Kenézy olvasmányai közt már kéziratok munka is szerepel: Bessenyi György: *Tariménes utazása* c. regénye, amelyről maga jegyzi meg a 232. lapon, hogy „csak kéziratban munka.”) Az összes többi mű 1843 előtt vagy legfeljebb 1843-ban jelent meg, s így Kenézy olvasmányi kivonataival valóban az 1839 és 1843 közötti öt évben készültek.

¹⁴ Bessenyi György *Tariménes utazása* című munkája 1802–1804 közt készült el, de csak 1930-ban jelent meg nyomtatásban, *Kéziratok másolatai* azonban a XIX. század első felében is ismertek voltak. (L. GÁLOS Rezső: *Bessenyei György életrajza*. Bp. 1951. 332.)

Kenézy irodalmi tájékozottságát gyarapították elsősorban azok a gyűjteményes kötetek, almanachok, folyóiratok is, amelyekben a kor szinte minden írójától jelentek meg versek, rövidebb prózai munkák, de regények, színművek, sőt kisebb számban politikai, történeti jellegű közlemények és tudományos értekezések is (*Budapesti Arvizekönyv* 3—4. köt.; a Szilágyi Ferenc szerkesztette *Klio* c. történeti zsebkönyv 1. köt.; a *Magyar Életképek* Frankenburg Adolf szerkesztésében, 1843. I—II. köt.; a *Nefeletts* c. almanach, 1832; a *Nemzeti Almanach* 1841—1842. és a Munkácsy János szerkesztette *Rajzolatok* c. divatlap 1837. évi kötete). Politikai érdeklődését különösen az aktuális magyarországi politikai, társadalmi és gazdasági problémák körüli harcok határozták meg. A jegyzőkönyvében szereplő „13 politikus könyv” közül egyetlenegy jelent meg 1835-ben (Jósika Miklós *Irány* című munkája, amely a politikus-író reformeszméinek kifejtését tartalmazza), a többi mind az 1840 és 1843 közti rövid időszakból való. Kossuthnak és Széchenyinek, éppen e néhány év két politikai főszereplőjének fontosabb műveiből ugyan szinte semmit sem ismer (Kossuth-mű egyáltalán nem szerepel az olvasónaplóban, Széchenyinek is csak 1843-ban megjelent *Üdvölkede* című, kevésbé fontos munkája), de olvassa és megismeri a *Pesti Hírlap* és a *Kelet Népe* kapcsán kirobant vitájukba bekapcsolódó politikusok számos vitáirátát s ezeken — és más politikai munkákon keresztül — a kor időszerű közéleti kérdéseit, az olvasott munkák jellege szerint reformer és konzervatív szemszögből egyaránt (Fáy András: *Kelet népe, nyugaton*. 1841; Deseffy Aurél: *X. Y. Z. könyv*. 1841; Balogh László: *Nemzetiségi és alkotmányi mozgalmak honunkban*. 1841;¹⁵ illetve: Nagy Károly: *Daguerrotyp*. 1841; Deák Ferenc és Hertelendy Károly: *Követjelentés az 1839—1840-i országgyűlésről*; Deseffy Emil: *Alföldi levelek és Gorove István: Nemzetiség*. 1842; Wesselényi Miklós: *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében* és Kállay Ferenc: *A Szózat kritikai bírálata*. 1843).

Kenézy politikai látókörét szélesítette Szemere Bertalan nyugat-európai útjának tapasztalatairól számot adó útbeszámolója, az *Utazás külföldön* (1840. 1—2. köt.) is, amely általában kedvelt olvasmánya volt a reformkor haladó szellemű olvasóközönségének, főként az ifjúságnak. Az európai polgári társadalomnak gazdasági és jogi-filozófiai problémáiba nyújtott betekintést számára Jeremy Bentham angol polgári filozófus és közgazdász magyarra fordított és 1842-ben *Álomoskodási módok törvényhozási kérdésekben* címen megjelent munkája.

Tudományos és szakmunkák vonatkozásában — ahogy említettük már — meglehetősen szegény az olvasónapló még az 1840-es évek táján rendelkezésre álló magyar nyelvű tudományos irodalom mennyiségéhez képest is. Néhány történelmi (az említett *Klio* című zsebkönyv mellett Budai Ezsaiás *Közönségség története*, Schwartzner Márton statisztikája), filozófiai (Ercsey Dániel filozófiája és erkölcsfilozófiája), pedagógiai-pszichológiai (Hetényi János: *A lélektudományok nevelési fontosságáról*), egészségügyi (Vajda Péter: *Ferjfiasság*, Carl Munde: *Priesznici gyógy mód*) és földrajzi (D’Auville: *Régi geográfia*, Földirat Folger után) munka képviseli csupán a tudományos irodalmat Kenézy Lajos olvasmányai közt. S ennek az oka nem abban rejlik, hogy tudományos művekhez nem jutott hozzá, hanem elsősorban fiatalkori egyoldalú irodalmi érdeklődésében. Így vall erről kissé csalódottan és lemondóan ő maga az olvasónapló legvégén közölte, s „Gyulán 1847. Apr. 26.”-án kelt visszatekintésében: „Érdekes látnom, hogy első ifjúságom olvasmányai mennyire magukon hordják a mulatás színét. Alig közelíti meg felét a belletrisztikumoknak a tudományos könyvek száma. Pedig mi haszna? Haszontalan érzelgésen kívül alig van valami nyoma annyi lapozásnak. Jövőre, tanúságul história, bölcseségül philosophia alkotandják olvasmányimat, s e körben igyekszem forogni mindenkor.”¹⁶

Hogy beváltotta-e Kenézy Lajos e fogadkozását, nincsen róla tudomásunk, későbbi olvasmányait nem ismerjük. De hogy olvasási kultúrájának színvonala jóval meghaladta a korabeli református papság átlagának a szintjét, arról olvasónaplója meggyőzően tanúskodik. Érdekes és figyelemre méltó, hogy olvasmányait mennyire nem a foglalkozása, papi hivatása határozta meg elsősorban. Nincsenek ugyan köztük vallás- vagy egyházellenes művek, de nagyon kevés, mindössze négy az egyházi vonatkozású és vallásos munkák száma. Ilyen Fáy András *Oramutató* című könyve (1842), Török Pál *Mindnyájan egy vagyunk* című egyházi beszéde (1841), egy *Bibliái történetek* címen németből fordított munka (1843) és egy egyházpolitikai jellegű röpirat: *Ne nyúlj hozzám*. Korszerű szózat az egyházi javak elvétele tárgyában (1842). Olvasmányai közelebb állnak a magyar irodalom fejlődése iránt őszintén érdeklődő és a mérsékelt politikai és társadalmi reformokhoz vonzó világí-nemesi-értelmiségi olvasókéhoz, mint a vidéki református lelkészek többségéhez.

Olvasmányai kivonatai többnyire szóról szóra kiírt könyvrészletek, idézetek, kisebb részüik tartalmi kivonat. Kedveli a szállóigeszerű frappáns, bölcs mondásoknak is beillő megállapításokat. Az egyes művekhez fűzött bíráló vagy értékelő megállapításai eléggé fejlett irodalmi

¹⁵ A Pesti Hírlap és Kelet Népe kapcsán keletkezett vita lefolyását és irodalmát l. Vizsota Gyula bevezető tanulmányában: Gróf Széchenyi István írói és hírlapírói vitája Kossuth Lajossal. Szerk. és bev. VISZOTA Gyula. I. rész. Bp. 1927.

¹⁶ L. Magyar olvasmány kivonat. Jegyezte Kenézy Lajos. Füzes-Gyarmaton 1844. Kenézy idézett feljegyzése a hátsó kötéstábla belső felére ragasztott számozatlan lapon.

érzékről tanúskodnak. Politikai, elvi jellegű véleményt nem nyilvánít, az olvasottakat erkölcsi vagy esztétikai szempontból ítéli meg. Jósika Miklós *Abafi* című regényével kapcsolatban pl. kiemeli azt a „szép célt”, hogy a szerző „az erős akarat melletti megjobbulást” állítja követendő például az olvasó elé, dicséri a stílusát, „szép mondatait” is, de a részletekben elvesző, „terjedelmes, aprótekos festegetéseit becsülni” nem tudja. (181. l.) Csokonai alkalmi költeményei, ódái és Kleist-fordítása „felizgatott vágyának teljességgel nem felelnek meg” (206. l.), de Lilladaltait „a kétségbeeső szerelem utolsó fellobbanásainak” festéséért nagyra tartja, s ennek kapcsán megállapítja, hogy „Csokonaytól nem tagadhatni meg a szép költői lelket”. (214. l.) Nagy Ignác *Tiszújításának* szatirizáló társadalomábrázolását elfogadja, tárgyilagosan elismeri, hogy „nyers és hű képit adja a magyarországi megyei tisztválasztásoknak” (182. l.), de Balzac realizmusa távol áll az ízlésétől, véleménye az elismerés és elutasítás közt ingadozik. A *Grandet Eugenia* bírálatában írja: „Balzac festése tudja isten, mi undorító s le verő a kedélyre. Vagy tán még nem szoktam meg szellemiek után, ily anyagi képű könyvet olvasni. Helyeslésem és kárhoztatásom libeg Balzac ellenében.” (230. l.)

Rácz Pál és Kenézy Lajos s a hozzájuk hasonló gondolkodású és ízlésű református lelkészek (mert nyilván többen is voltak ilyenek) olvasmányai arról győznek meg bennünket, hogy — ha a református papság nem is játszott a XIX. század első felének irodalmi életében olyan jelentékeny szerepet, mint a katolikus — egy kisebb, művelt rétege olvasóként bekapcsolódott a kor szellemi, irodalmi életébe. Nehezebb anyagi viszonyai miatt többségük nem vált ugyan előfizetővé, könyvvásárlóvá, de a kezébe került munkákat szorgalmasan olvasta és másolta, belső igény élt benne az irodalmi, szellemi táplálék iránt. Szellemi magatartásuk révén e lelkészek a Tiszántúlon is kiemelkedtek a vidéki nemesek és papok átlagából s közeledtek a művelt értelmiségi olvasókhöz.

Fülöp Géza

Radnóti színei

Radnóti műveinek elemzésével, verselési technikájának értékelésével többen foglalkoztak, nyelvének analízisével, szókincsének vizsgálatával azonban viszonylag kevés időt töltött a tudományos kutatás, s ennek a hiánynak egy kis részét szándékszem e dolgozattal pótolni, melynek célja, hogy feltárja Radnóti költészetében a színek tudatos vagy öntudatlan felhasználásának jelentőségét.¹ Nemes István gondos elemzése (A képszerűség eszközei Radnóti Miklós költészetében. NyTÉ 51, 1965.) nem terjed ki részletesen a színek vizsgálatára, sőt Nemes azon az állásponton van, hogy Radnótinál „a színérzék, a színösztön... halkabb tónusú, mint a Nyugat költőinél” (10).

A közelmúltban Radnóti korai verseit olvasgatva megakadt a szemem egy soron: „Jött tőled is pár lila levél.”² Idegen volt a mondat, a későromantika oly kedvelt színe még ebben az ironikus használatban sem illett Radnótihoz, s ezzel kezdtem el a költő színei utáni nyomozást. Rövidesen kiderült, hogy a lila csak a korai versekben fordul elő, s ebből a fenti idézet és a *Tájképek*ben szereplő „lilaszín leplű holdas éj” két nap eltéréssel, 1927. július 15 és 17 között keletkeztek.³ Mikor 1928-ban („Vetkőztél tegnap az ablak előtt a beszűrődő lila fényben”), később 1929-ben és 1935-ben újra jelentkezik („lila madarak ülnek a ködben/ a lámpák alatt”), „ritkul az erdő, a fekete/ feketébb lesz és enyhébb/ lilaszín lesz a fehér”), a lila már nem tűnik finomkodónak és keresettnek, hanem a költő szemét dicséri, mely az egész táj hangulatát egyetlen színnel érzékeltetni tudta.⁴

Radnóti színhasználatát továbbemelezve szembetűnt, hogy már a korai versek színei is élesek és elhatároltak. Az összetett színek, mint „—bordóvörös könyv vagy”⁵ vagy „kigyulladt a zavart jelző lámpa vérvörös lángja”,⁶ akárcsak „—vérvörösén kelt fel a telihold”,⁷ hamarosan eltűnnek a költészetéből. A színkombináció használata eredetileg talán Ady hatása a fiatal költőre, a *Sirályiskoly*ban nemcsak a „vérszínpiros rossz hajnalokon” sor, hanem az egész vers, különösen a befejezés dobbanása: „testvéreim miattam szépek”, Ady gondolati és nyelvi hatására utalnak.⁸

Mint mindenkinek, Radnótinak is vannak kedvelt és kevésbé kedves színei. Egyeseket igen ritkán használ, más színek állandóan vele maradnak, noha gondolati tartalmuk, asszociáló irányuk változik az évek során. 1928 és 1932 között a fekete és a fehér dominál a versekben, melyek gyakran a fa- vagy linóleumtiszta hatásúak keltik az olvasóban. Az egyértelmű kont-

¹ A tanulmányhoz az 1959-ben megjelent Radnóti Miklós összes versei és műfordításai c. kötetet használtam, melyet KOZKÁS Sándor rendezett sajtó alá.

² *Levél*, 1929.

³ *Tájképek*, III, 1927.

⁴ *Az áhítat zsoltáiraiból*, VI, 1929.

⁵ *Rózsa*, 1926.

⁶ *Neumann & Söhne*, 1927.

⁷ *A bolond és a hold*, 1926.

⁸ *Strályiskoly*, 1988.